

Глобальна економічна мережевізація у конкурентному зростанні країн

АНОТАЦІЯ. У роботі виокремлено головні детермінанти глобальної конкурентоспроможності країн в умовах мережевізації виробництва. Проаналізовано економічний вимір участі країн у глобальних ланцюгах вартості та оцінено ефективність інтернаціоналізації та інтеграції суб'єктів міжнародних економічних відносин до глобальних виробничих мереж і ланцюгів вартості на основі показників форвардної над зворотної участі. Здійснено оцінку створення доданої вартості продукції у глобальних мережах в умовах фрагментації виробництва, що дозволило визначити траєкторію переходу економіки у глобально-інтегровану сферу послуг і виробництва продукції з високою часткою доданою вартістю. Визначено вплив бізнес-середовища на виробництво продукції з високою часткою доданої вартості і міжнародну конкурентоспроможність на основі аналізу панельних даних у країнах Європи. Доведено, що висока частка доданої вартості залежить від покращення сальдо бюджету, якості людського капіталу, прозорості роботи державних інституцій та поміркованого зміцнення грошової одиниці; технологічний трансфер відбувається, передусім, через імпорт технологій; євроінтеграція підвищує нецінову конкурентоспроможність країн Центрально-Східної Європи на світовому ринку високотехнологічної продукції. Доведено, що вагомим чинником нарощення глобальної конкурентоспроможності компаній є розширення їх присутності у міжнародних ланцюгах вартості, а також фінансова дисципліна, збільшення витрат на дослідження та розробки, інвестиції у розвиток людського капіталу, зростання частки внутрішньої доданої вартості та розвиток сектору послуг. Розкрито імператив досягнення модернізації виробництва в умовах глобальної мережевізації та визначено концептуальні положення щодо подолання «пастки середнього рівня доходу», яка виникає внаслідок сповільнення залучення технологічних виробництв в умовах недостатньої абсорбційної здатності. Обґрунтовано стратегічні пріоритети політики інтеграції країн у глобальні виробничі мережі, що передбачають приєднання до глобальних ланцюгів вартості; розширення і зміцнення власних позицій та отримання максимальних переваг від цієї участі з урахуванням збалансованого розвитку країни. Проведена оцінка конкурентного потенціалу національної економіки та ступеня його реалізації у глобальних ланцюгах вартості. Обґрунтовано стратегічні напрями підвищення міжнародних конкурентних позицій економіки України в умовах глобальної мережевізації. Досліджено вплив бізнес-середовища на підвищення конкурентоспроможності економіки України та доведено вагомність технологічного експорту як чинника зміцнення грошової одиниці та підвищення заробітної плати, що одночасно дозволяє розвивати технологічні сектори.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: глобальна мережевізація, міжнародна конкурентоспроможність, глобальні ланцюги вартості, глобальні виробничі мережі, додана вартість, фрагментація виробництва, бізнес-середовище, структура зовнішньої торгівлі.

¹ **Антонюк Лариса Леонтіївна** — доктор економічних наук, професор, проректор з наукової роботи ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». Сфера наукових інтересів: конкурентоспроможність національної економіки, венчурний капітал, університетська освіта, соціально-економічне підприємництво. Електронна адреса: antoniuk@kneu.edu.ua

Черкас Наталія Ігорівна — доктор економічних наук, доцент, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту економічного розвитку ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». Сфера наукових інтересів: міжнародна конкурентоспроможність, глобальні ланцюги вартості, глобальні виробничі мережі, структурні зрушення у зовнішній торгівлі. Електронна адреса: cherkas@kneu.edu.ua

Вступ

Останні десятиліття характеризуються якісною трансформацією та диверсифікацією інституційних форм міжнародної бізнес-діяльності, що виражається передусім у передислокації виробничих майданчиків транснаціональних корпорацій та їх інтеграцією у виробничі мережі та ланцюги вартості з метою забезпечення глобального конкурентного лідерства. Ці зрушення яскраво виявляються у процесі глобального відтворення суспільного продукту — від зміни структурних параметрів і географічної фрагментації виробництва із нарощуванням обсягів зарубіжного інвестування, інтернаціонального розподілу і споживання вироблених товарів і послуг до автоматизації та цифровізації виробничо-логістичних операцій із впровадженням децентралізованих систем управління мережевого типу. Завдяки цьому докорінно змінюється ландшафт глобальної економіки, у якій глобальні виробничі мережі та ланцюги вартості перетворюються у фінансово-технологічне ядро та генератора динамізації руху товарів, послуг, інвестицій, інновацій. Концентрація цих стратегічних ресурсів у структурних підрозділах транснаціональних корпорацій є запорукою глобального конкурентного лідерства ТНК у всіх сегментах глобального ринку з формуванням динамічних конкурентних переваг національних економік країн-базування їх материнських компаній.

Нарощування міжнародної конкурентоспроможності країн передбачає розробку національних економічних стратегій із урахуванням секторальної участі суб'єктів бізнесу у глобальних ланцюгах вартості та їх функціональної інтеграції². У досягненні цієї стратегічної мети ключову роль відіграють технологічні зрушення Індустрії 4.0, цифрова трансформація бізнес-процесів і моделей, поглиблення спеціалізації і регіонального решорингу бізнес-операцій, географічна консолідація і концентрація транснаціональних збутових мереж із співробітництвом з малим і середнім бізнесом у конкурентному форматі та відповідним корпоративним контролем³.

Глибоке розуміння сутності і філософії розвитку глобальних виробничих мереж дає можливість здійснити комплексну оцінку торговельних дисбалансів, напрямів потоків капіталу, змін обмінного курсу та обґрунтування шляхів оптимізації мікро- та макростратегій інтернаціоналізації⁴. У цьому контексті інтеграція України у глобальні ланцюги вартості з ефективним використанням внутрішнього потенціалу є необхідною умовою її інноваційно-інвестиційного розвитку. Ваго-

² Baldwin R. *The Great Convergence* // *Harvard University Press*. — 2016. — 329 p.

³ Черкас Н.І. Трансформаційний вплив Індустрії 4.0 на глобальні мережі виробництва та ланцюги вартості // *Економіка промисловості*. — 2018. — №1(81). — С. 5–20.

⁴ Cingolani I., Iapadre L., Tajoli L. *International production networks and the world trade structure* // *International Economics*. — 2018. — №153. — P. 11–33.

мий внесок у розвиток концепцій глобальних ланцюгів вартості у контексті підвищення міжнародної конкурентоспроможності країн здійснили у теоретичних та емпіричних працях Р. Балдвін, М. Бланчет, Дж. Гамфрі, М. Грановеттер, П. Дікен, Г. Джереффі, Р. Каплінські, О. Катанелло, Ф. Кімура, О. Контрерас, П. Кругман, Дж. Манійка, Д. Месснер, М. Портер, В. Ростю, Т. Старджеон, Д. Тагліоні, М. Хесс, Е. Хелпман, Т. Хопкінс, Д. Хюмелс, І. Бураковський, А. Гальчинський, В. Геєць, І. Гужва, К. Жиленко, Д. Ільницький, Д. Лук'яненко, Т. Мельник, Т. Орехова, А. Поручник, О. Рогач, Я. Столярчук, Т. Циганкова, І. Чужиков, О. Швиданенко, В. Шевчук. Однак у зарубіжній і вітчизняній літературі недостатньо розкритими залишаються проблеми оцінки ефективності інтеграції країн до глобальних мереж і ланцюгів вартості. Потребують комплексного аналізу механізми підвищення конкурентного потенціалу національної економіки для інтеграції у глобальні ланцюги вартості, що базуються на траєкторії технологічного ускладнення з урахуванням наявних конкурентних переваг. Крім того, вельми актуальними залишаються емпіричні дослідження впливу бізнес-середовища на формування експортної конкурентоспроможності в умовах фрагментації виробництва у глобальних мережах.

Метою статті є комплексне дослідження напрямів, форм і механізмів ефективного їх залучення суб'єктів міжнародних економічних відносин до глобальних ланцюгів вартості та виробничих мереж та обґрунтування стратегічних пріоритетів нарощування конкурентоспроможності економіки України.

Теоретичні засади дослідження глобальних виробничих мереж та ланцюгів вартості

Пришвидшення глобалізації і пов'язані з цим динамічні потоки капіталу, товарів, послуг, матеріальних, інформаційних та інтелектуально-кадрових ресурсів є характерною рисою сучасного розвитку світової економіки. Поширення процесів інтернаціоналізації та фрагментації виробництва із середини 1970-х рр. призвели до формування глобальних мереж і ланцюгів вартості, що охоплюють комплекс транснаціональних виробничо-посередницьких операцій для виробництва продукції та надання послуг⁵. Наукове осмислення цього напрямку бере початок із класичних і неокласичних теорій міжнародної торгівлі, концепції міжнародної конкурентоспроможності, і базується на попередніх дослідженнях глобальних товарних ланцюгів у транскордонних мережах виробництва та моделей промислової реорганізації роз-

⁵ *Global Value Chain Development Report* // International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank. — 2017. — 190 p.

винених країн⁶. Нами здійснено концептуалізацію глобальної економічної мережевізації як процесу координованої взаємодії компаній у ланцюгах вартості на основі міжнародного поділу праці та їх функціональної спеціалізації на різних етапах технологічних процесів виробництва продукції та надання послуг з метою нарощування їх міжнародної конкурентоспроможності.

У глобальних ланцюгах вартості та виробничих мережах відбувається координація світового виробництва, торгівлі та інвестицій внаслідок фрагментації виробничих процесів у країни/ регіони із динамічними порівняльними перевагами⁷. Аналіз детермінант збалансованого економічного зростання підтвердив, що глобальні ланцюги вартості становлять імператив підвищення експортної конкурентоспроможності країн та формування їх високого конкурентного статусу. Спостерігається значне зростання частки торгівлі проміжною продукцією в останні десятиліття (імпортна складова експорту у 1990 р. становила 20 %, у 2018 р. — 51 %, а у 2030 р. прогнозується 60 %)⁸. Особлива увага дослідженню глобальних ланцюгів вартості, починаючи з 2009 р., приділяється у стратегіях розвитку міжнародних організацій, таких як Світовий банк, Світова організація торгівлі, ЮНКТАД, ЮНІДО, Міжамериканський банк розвитку, Азійський банк розвитку та інші⁹.

Функціонування глобальних ланцюгів вартості та виробничих мереж відбувається у середовищі інституцій і допоміжних секторів із залученням комплексу критичних ресурсів (людський капітал, інфраструктура, капітальні інвестиції, сфера послуг та інші) (рис. 1).

Структура менеджменту глобальних ланцюгів вартості формує ієрархію учасників і спосіб залучення фінансових, матеріальних ресурсів і людського капіталу у систему взаємовідносин між суб'єктами транснаціонального бізнесу, що містить ринкові, модульні, відносні, замкнуті та ієрархічні типи управління¹⁰. Базуючись на теорії міжнародного поділу праці та узагальненні звітів і аналітичних публікацій СОТ та ОЕСР¹¹, визначено, що концепція глобальних виробничих мереж як вищий рівень організації ланцюгів вартості складається із взаємопов'язаних економічних і неекономічних суб'єктів, які коорди-

⁶ *Hernández V., Pedersen T.* Global value chain configuration: A review and research agenda // *Business Research Quarterly*. — 2017. — № 20(2). — P. 137–150.

⁷ *Horner R., Nadvi K.* Global value chains and the rise of the Global South: unpacking twenty-first century polycentric trade // *Global Networks*. — 2018. — № 18(2). — P. 207–237.

⁸ *WIOD, World Input-Output Database*. URL: <http://www.wiod.org>

⁹ *Johnson R.C., Noguera G.* A Portrait of Trade in Value-Added over Four Decades // *Review of Economics and Statistics*. — 2017. — № 99(5). — P. 896–911.

¹⁰ *Global Value Chain Development Report* // International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank. — 2017. — 190 p.

¹¹ *OECD — WTO Trade in Value-Added (TiVA) initiative*. URL: <http://www.oecd.org/sti/ind/measuringtradeinvalue-addedanoecd-wtojointinitiative.htm>.

нуються провідною компанією у здійсненні транснаціональної бізнес-діяльності для глобальних ринків; вони конкурують та співпрацюють з метою створення, трансформації та управління доданою вартістю. У теорії глобальних виробничих мереж 1.0 ключовими є три взаємопов'язані концептуальні категорії: додана вартість, вбудованість та ієрархія управління, що визначають динаміку економічного розвитку територій¹². Теорія глобальних виробничих мереж 2.0 стосується структурної конкурентної динаміки та стратегій організації мережі (внутрішньої координації, контролю, партнерства та обміну між компаніями)¹³.

Рис. 1. Компоненти виробничого ланцюга створення доданої вартості

Джерело: складено автором

В умовах функціонування глобальних ланцюгів вартості виникає різниця, між транскордонними валовими потоками товарів і послуг (імпорт/експорт) та реальним створенням доданої вартості у країні. Експорт кінцевої продукції споживається у країні призначення, на відміну від проміжних товарів. Варто зазначити, що відмінності між кінцевою та проміжною продукцією важко прослідкувати з офіційних статистичних джерел, оскільки кінцеве споживання не зазначається у

¹² Dicken P., Kelly P.F., Olds K., Wai-Chung Yeung H. Chains and networks, territories and scales: towards a relational framework for analysing the global economy // *Global networks*. — 2001. — № 1(2). — P. 89–112.

¹³ Coe N.M., Yeung H.W.C. *Global production networks: Theorizing economic development in an interconnected world* // Oxford University Press. — 2015. — 266 p.

митній статистиці¹⁴. Левова частина світової торгівлі проміжною продукцією організована навколо трьох потужних регіональних кластерів — Східна Азія, із центром у Китаї; Європа, із домінуванням ланцюгів постачань переважно німецьких компаній; та Північна Америка, орієнтована на США (рис. 2).

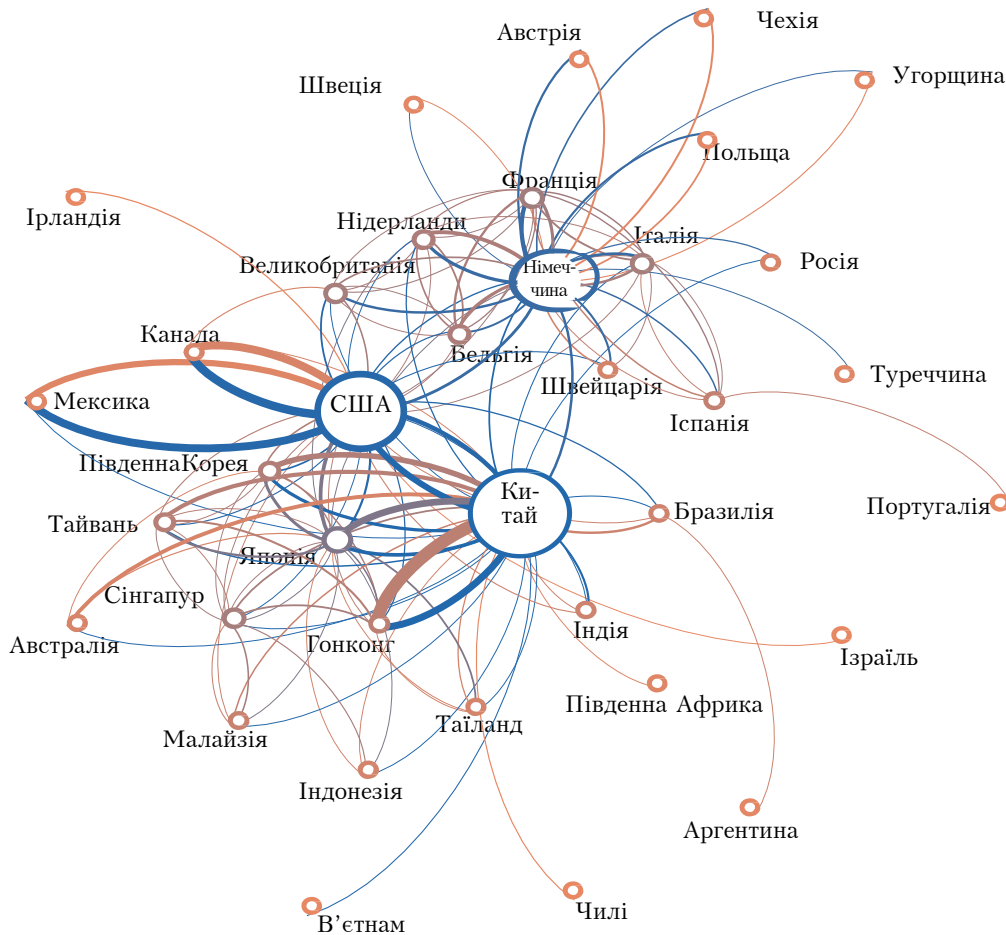

Рис. 2. Двосторонні потоки основних суб'єктів глобальної торговельної мережі проміжної продукції, 2017 р.

Джерело: побудовано за Unctad Statistics Data Centre, Global Value Chain Development Report 2017

¹⁴ Nielsen P.B. The puzzle of measuring global value chains — The business statistics perspective // *International Economics*. — 2018. — №153. — P. 69–79.

Таким чином, більшість країн, що розвиваються, знаходяться на периферії процесів глобальної економічної мережевізації. Країни центру забезпечують передачу знань і ноу-хау лише у межах своїх виробничих мереж і ланцюгів вартості і контролюють їх збереження, що становить значні виклики для країн, які спеціалізуються на сировинних, низькотехнологічних і складальних виробництвах. Водночас, у міжнародних потоках товарів, послуг, капіталу і робочої сили зберігається висока концентрація у межах невеликої групи країн-лідерів (15 країнам — світовим експортерам належить 63 % загального експорту; 62 % торгівлі послугами та 79 % світових прямих іноземних інвестицій)¹⁵. Участь у глобальних мережах є домінантним фактором у зростанні доходів ТНК, адже продажі проміжної продукції через ланцюги постачань забезпечують близько 50 % глобального корпоративного доходу.

Світова економічна криза 2008–2009 рр. спричинила помітне сповільнення динаміки світової торгівлі: впродовж останнього десятиліття темпи зростання глобального ВВП і експорту становили 2,4 % та 1,4 % відповідно¹⁶. Глобальна мережевізація була вагомим причиною зниження темпів зростання світової торгівлі, оскільки експансія глобальних ланцюгів вартості стабілізувалась ще до початку кризи, що обмежило еластичність торгівлі внаслідок підвищення спеціалізації, модульного виробництва, рещорингу та орієнтації на регіональні виробничі мережі.

Оцінка торгівлі доданою вартістю передбачає декомпозицію загального експорту із виокремленням внутрішньої та зовнішньої компонент доданої вартості на основі індексу участі у глобальних ланцюгах вартості (GVCs participation index), що складається з форвардної участі (Forward participation) та зворотної участі (Backward participation)¹⁷. Комплексний аналіз показників участі у глобальних ланцюгах вартості провідних економік світу дозволив визначити, що висока частка внутрішньої доданої вартості в експорті є характерною для економік з високим ВВП на особу та/або країн-експортерів сировини (понад 70 %) (рис. 3). Частка зовнішньої доданої вартості в експорті країн ЄС становила близько 30 % у 2018 р. (Норвегія — 17 %, Німеччина — 25 %, Угорщина — 49 %).

¹⁵ West J. Getting Better Value Out of Global Value Chains // In *Asian Century... on a Knife-edge*. Palgrave Macmillan, Singapore. — 2018. — P. 91–123.

¹⁶ UNCTAD Statistics Data Centre. "International trade". URL: <http://unctadstat.unctad.org>.

¹⁷ Koopman R., Wang Z., Wei S.J. Tracing value-added and double counting in gross exports // *The American Economic Review*. — 2014. — № 104(2). — P. 459–494.

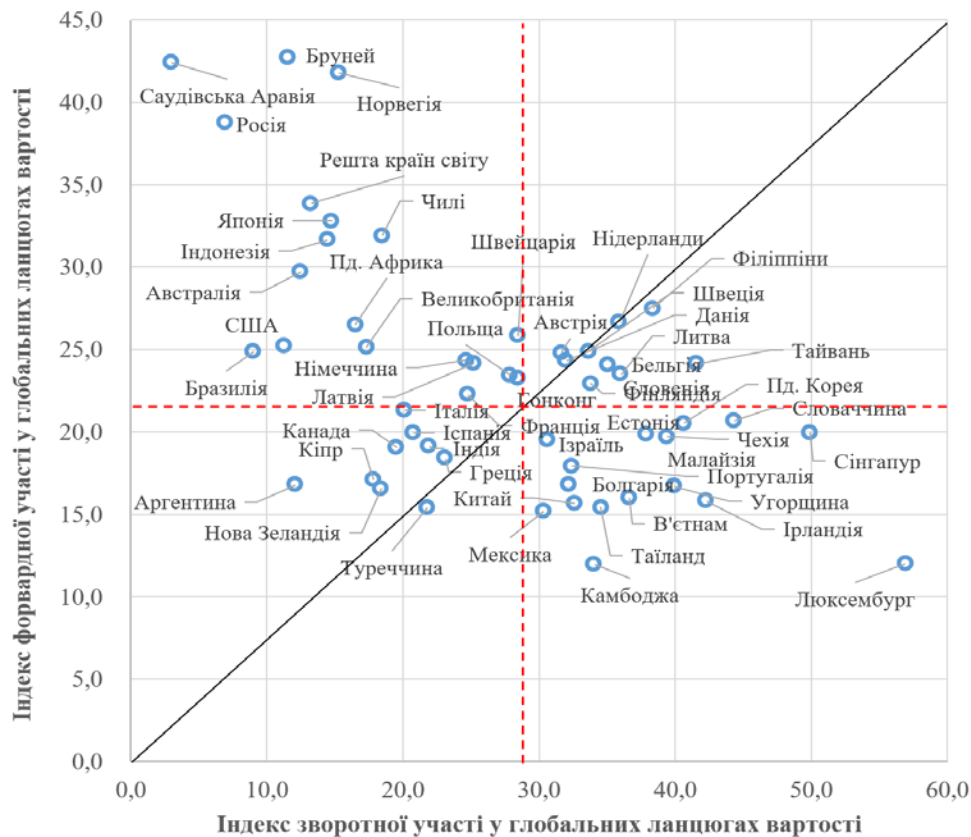

Рис. 3. Форвардна та зворотна участь у глобальних ланцюгах, 2018 р.

Джерело: побудовано за даними OECD – WTO Trade in Value-Added database

Глобальні ланцюги вартості значною мірою залежать від сектору послуг (комунікаційні, транспортно-логістичні, інформаційні, фінансові тощо), який становить понад 65 % ВВП у більшості країн із високим рівнем доходів, і водночас менше 25 % експорту, оскільки значна частина послуг не належить до товарів зовнішньої торгівлі¹⁸. Близько 50 % усієї глобальної доданої вартості генерується у п'яти країнах (США, Китай, Японія, Німеччина та Франція), що залишаються осередками концентрації транснаціонального капіталу.

Розподіл створення доданої вартості у глобальних ланцюгах відтворює параболічну залежність («усміхнена крива»), яка передбачає,

¹⁸ Ernst D., Center E.W. Beyond Value Capture—Exploring Innovation Gains from Global Networks // Megaregionalism 2.0: Trade And Innovation Within Global Networks. –2018. — № 67. — 55 p.

що під час виробництва або комплектації продукту створюється менше доданої вартості, ніж на початкових (дослідження, інноваційна діяльність, дизайн) чи прикінцевих етапах (логістика, маркетинг, післяпродажне обслуговування)¹⁹. На основі аналізу ланцюгів вартості ТНК визначено, що ефективна участь у процесах глобальної мережевізації залежить від освоєння завдань із вищих сегментів ланцюгів вартості та переходу у глобально-інтегровану сферу послуг. У приймаючих країнах інвестиційні стратегії ТНК базуються на отриманні доступу до сировини, ринків збуту та оптимізації трансакційних витрат, що загрожує залишитися виконавцями операцій із низькою доданою вартістю. Варто відзначити, що частка світового експорту готової продукції високотехнологічного електронного обладнання Китаю зростає із 3,4 % у 1995 р. до 38,9 % у 2018 р., а імпорту проміжної технологічної продукції — з 3 % до 20,1 % відповідно²⁰, однак КНР належить лише 18 % внутрішньої доданої вартості експорту високотехнологічної продукції, оскільки виробнича мережа найчастіше координується іноземними компаніями.

На основі дослідження глобального ланцюга вартості технологічної корпорації на прикладі Apple Inc. у виробництві смартфонів визначено, що глобальна мережа її постачальників становила 287 основних фірм і 770 їх філій на початку 2019 р., з яких близько 60 % розташовані у Китаї²¹. При цьому у Східноазійському регіоні зосереджена лівова частка сировини, матеріалів і комплектуючих, що знижує логістично-транспортні витрати. Зазначимо, що у структурі вартості виробництва iPhone частка оплати праці працівників, що здійснюють кінцеву комплектацію, становить 2 %, вартість матеріалів — 22 %, дохідність корпорації — 58 %. Негативне двостороннє сальдо США та Китаю у 2018 р. становило 46,1 % загального торговельного балансу США (398,13 млрд дол. США), однак на основі оцінки потоків доданої вартості у торгівлі смартфонами досліджено, що основна її частка генерується у США, а з Китаєм виникає позитивне сальдо (3,32 млрд дол. США)²². Відповідно, зниження торговельних бар'єрів сприяє економічному зростанню внаслідок загострення конкуренції на внутрішньому ринку.

Стрімкий розвиток інформаційних технологій дав змогу істотно вдосконалити процес управління виробництвом, оптимізувати і автоматизувати його окремі ланки, а також підвищити ефективність контролю за якістю. Впровадження технологій, які здатні радикальним чином трансформувати моделі ведення бізнесу, наприклад нанотехно-

¹⁹ *Global Value Chain Development Report* // International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank. — 2017. — 190 p.

²⁰ UNCTAD Statistics Data Centre. "International trade". URL: <http://unctadstat.unctad.org>.

²¹ *Apple's Supplier Responsibility*. URL: <https://www.apple.com/supplier-responsibility>.

²² WIOD, *World Input-Output Database*. URL: <http://www.wiod.org>.

логії, адитивні (3D-друк), робототехніка та інші інновації, спричиняє істотне переформатування структури світової економіки та глобальних ланцюгів вартості і призводить до їх скорочення внаслідок решорингу. Оскільки додана вартість у промисловості країн ЄС знизилась із 22 % до 15 % у 1990-2018 рр., Єврокомісія встановила мету до 2022 р. збільшити частку промислового виробництва у ВВП до 20 %²³. Успішна реалізація ініціатив Індустрії 4.0 нівелює відмінності у вартості робочої сили між країнами, сприяє розміщенню виробничих одиниць поряд із основними споживачами та розвитку кастомізованого виробництва, що розширює можливості реіндустріалізації країн Європи.

Ефективне бізнес-середовище у формуванні доданої вартості та міжнародної конкурентоспроможності

Стрімкий розвиток інформаційних технологій і логістики значно прискорив темпи глобалізації, спростив обмін інформацією та зменшив значення географічних відстаней між країнами як чинника економічної діяльності. Упродовж останнього десятиліття поширення глобальних ланцюгів вартості відіграє дедалі важливішу роль у формуванні бізнес-стратегій, трансформує структуру міжнародної торгівлі та впливає на політику, що спрямована на економічний розвиток багатьох країн²⁴. У контексті сучасної економічної ситуації України та намагання провести її реформування, надзвичайно важливим є досвід використання інструментів макроекономічної політики країн-нових членів ЄС і порівняння відповідних взаємозв'язків серед країн Європи²⁵. Це зумовило доцільність проведення емпіричного аналізу панельних даних для вивчення впливу низки макроекономічних показників (обмінний курс — E_{it} , сальдо бюджету — BB_{it} , прямі іноземні інвестиції — FDI_{it} , високотехнологічний імпорт — $M_{ht_{it}}$, внутрішньогалузева торгівля — $IIT_{ht_{it}}$, якість людського капіталу — HC_{it} , індекс сприйняття корупції — $Cor_{PI_{it}}$, державний борг — $Debt_{it}$, темпи зростання ВВП — $GDP_{g_{it}}$ та кризові явища — $Crisis_{it}$) на додану вартість (VA_{it}) і конкурентоспроможність у країнах Європи. Вибірка містить річні дані 27 європейських країн за період 2006–2018 рр, які, враховуючи географічну гетерогенність країн ЄС, було класифіковано на три групи: розвинені економіки, країни GIISP (Греція, Італія, Ірландія, Іспанія та Португалія) та країни ЦСЕ. Використано статистичну програму *STATA.14*. Дослідження проведено з допомо-

²³ Ceglowski J. Assessing export competitiveness through the lens of value added // *The World Economy*. — 2017. — № 40(2). — P. 275–296.

²⁴ Antoniuk L., Cherkas N. Macro level analysis of factors contributing to value added: technological changes in European countries // *Problems and Perspectives in Management*. — 2018. — №16(4). — С. 417–428.

²⁵ Черкас Н.І. Вплив обмінного курсу та імпорту на динаміку структури експорту України // *Економіка і прогнозування*. — 2013. — №2. — С. 128–139.

гою методу найменших квадратів (ordinary least squares — OLS), панельних даних з фіксованими ефектами (fixed effects — FE), випадковими ефектами (random effects — RE) та динамічної панельної моделі (dynamic panel data — DPD). Виконано аналіз описової статистики, оцінку якості моделей, логарифмічну трансформацію, тестування причинності та регресійний аналіз. До основних детермінант доданої вартості для загальної вибірки належать: зміцнення грошової одиниці, зменшення дефіциту бюджету, імпорт високотехнологічної продукції, якість людського капіталу, скорочення корупції та зростання ВВП (рівняння (1))²⁶. Встановлено, що політика підвищення конкурентоспроможності шляхом знецінення грошової одиниці є неефективною з огляду на те, що основні переваги отримують споживачі або виробники кінцевої продукції.

$$\begin{aligned}
 VA_{it} = & -1,211 & +0,516E_{it} & +0,199BB_{it} & -0,002FDI_{it} & +0,586M_{ht_{it}} & -0,128IIT_{ht_{it}} & + \\
 & (-2,52^{**}) & (9,88^{***}) & (2,14^{**}) & (-1,15) & (18,99^{***}) & (-2,21^{**}) & \\
 & +1,573HC_{it} & +0,226Cor_PI_{it} & -0,004GDP_{growth_{it}} & +0,018Crisis_{it} & & & \\
 & (4,97^{***}) & (3,78^{***}) & (2,17^{**}) & (1,46) & & &
 \end{aligned} \tag{1}$$

$$\begin{aligned}
 R^2 = 0,612 & \quad Hausman (\chi^2) = 143,00 & \quad Breusch-Pagan (\chi^2) = 250,54 \\
 F test = 35,09 & \quad Prob > \chi^2 = 0,000 & \quad Prob > \chi^2 = 0,000
 \end{aligned}$$

Результати аналізу для країн ЦСЄ та розвинених економік співпадають із результатами для загальної вибірки, однак не підтверджують зв'язок з високотехнологічним імпортом. Чинниками конкурентоспроможності для загальної вибірки визначено: зростання доданої вартості, девальвацію грошової одиниці, зменшення дефіциту бюджету, якість людського капіталу, зниження рівня корупції та зростання ВВП. Для підгрупи країн ЦСЄ не виявлено достовірного впливу обмінного курсу та доданої вартості на міжнародну конкурентоспроможність, однак отримано позитивний ефект від доданої вартості у промисловості (провідний експортний сектор у країнах ЦСЄ). Таким чином, результати емпіричного дослідження підтверджують, що для стимулювання зростання доданої вартості економічне регулювання повинне орієнтуватися на збалансування бюджету, розвиток людського капіталу, підтримку стабільної валюти та усунення корупції.

²⁶***, ** та * — рівень статистичної значущості 1 %, 5 % та 10 % відповідно. У дужках подано t-статистику. Розраховано за даними: World Bank; WEF; WIOD; UnctadStat; The Lisbon Council; Transparency International.

Глобальні ланцюги вартості у конкурентному зростанні країн

До ключових чинників економічного розвитку країн належить модернізація промисловості, що відбувається на рівні виробничих процесів (підвищення ефективності та продуктивності); товарів/послуг (перехід до виробництва технологічно складнішої продукції в наявних ланцюгах вартості); функціональному (збільшення частки доданої вартості внаслідок орієнтації на виконання складніших завдань) та міжгалузевому (перехід у нові ланцюги вартості з вищим рівнем технологічності)²⁷.

Динаміку конкурентоспроможності країн ЄС доцільно розглядати в координатах відносин між Центром і Периферією, в умовах яких характер торговельних та інвестиційних потоків визначають міркування мінімізації витрат і максимізації доданої вартості за допомогою використання переваг диверсифікованих мереж: «висхідних» (видобуток сировини, постачання, виробництво, логістика) та «низхідних» (продажі, маркетинг, обслуговування). До країн Східної Європи переміщується діяльність висхідних секторів, тоді як низхідні сектори залишаються у країнах ЄС-15, водночас проміжна продукція зі Східної Європи використовується для виробництва у країнах Центральної Європи. Реформи ринку праці Німеччини з початку 2000-х рр. (отримання грантів МСП для започаткування нового бізнесу, стимулювання пошуку робочих місць безробітними, практика соціального пакту між профспілками й організаціями працедавців і дуальна система освіти) значно підвищили ефективність економіки, сприяли зростанню частки висхідних секторів та регіоналізації низькотехнологічної промисловості в експортному секторі (офшоринг).

Сповільнення темпів залучення технологічних виробництв до країн ЦСЄ спричиняє виникнення «пастки середнього рівня доходу», яка є наслідком підвищення реальної заробітної плати у промисловості в урбанізованих локалізаціях, виснаження зростання продуктивності, зниження міжнародної конкурентоспроможності та сповільнення зростання ВВП. Головною перешкодою для переходу країн і регіонів на вищий рівень доходу стає низька абсорбційна здатність, зокрема, внаслідок недостатньої кваліфікації працівників, слабого розвитку інституцій, інфраструктури та несприятливого бізнес-середовища²⁸. На нашу думку, до шляхів подолання «пастки середнього рівня доходу» належать: розвиток інфраструктури; зниження витрат на здійснення виробничої діяльності; підвищення заробітної плати відповід-

²⁷ Frohm E., Gunnella V. Sectoral interlinkages in global value chains: spillovers and network effects // ECB Working Paper. — 2017. — No. 2064. — 38 p.

²⁸ Riaz M.F., Cherkas N., Leitzo J. Corruption and Innovation: Mixed Evidences on bidirectional Causality // *Journal of Applied Economic Sciences*. — 2018. — Vol. XIII, Issue 2(56). — P. 378–384.

но до зростання продуктивності праці; уникнення заниження обмінного курсу; становлення динамічного інноваційного малого і середнього бізнесу; переорієнтація системи вищої і середньої освіти на технічні спеціальності.

У роботі здійснено аналіз взаємозв'язків між показником участі національних компаній у ланцюгах вартості (індекс широти ланцюгів вартості²⁹, шкала від 0 до 7, найвищі позиції у 2017 р. — Швейцарія (5,8), Швеція (5,7), Великобританія (5,7), найнижчі — Румунія (3,6), Україна (3,5), Угорщина (3,4)) та національним доходом для країн Європи (рис. 4). Згідно отриманих результатів, на зростання національного доходу позитивно впливає активне залучення країн у глобальні ланцюги вартості, що залежить від рівня компліментарності секторів промисловості та розвитку внутрішньогалузевої торгівлі.

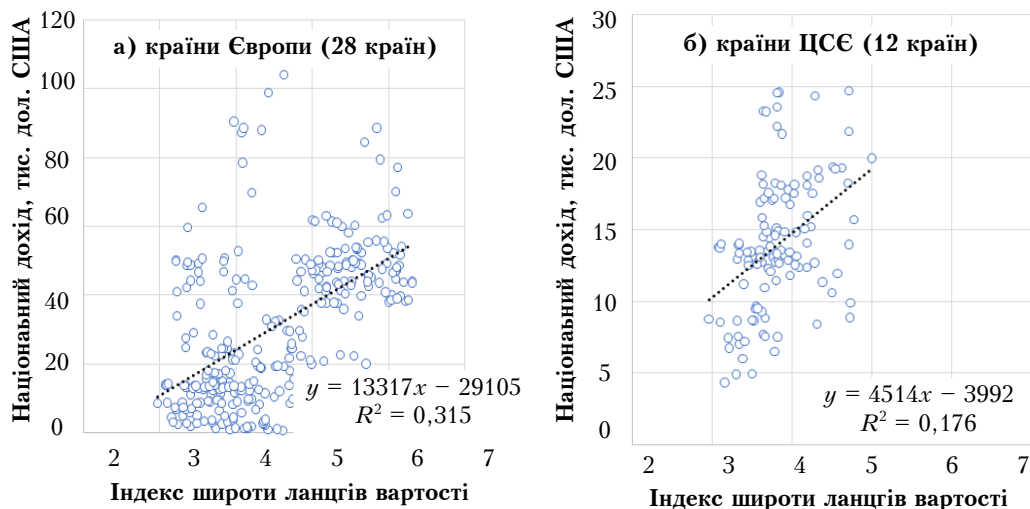

Рис. 4. Взаємозв'язок показника широти ланцюгів вартості та національного доходу, 2006–2016 рр.

Джерело: розраховано за даними WEF; World bank

Вплив глобальних ланцюгів вартості на внутрішню економіку здійснюється через трансмісійні канали економічної та соціальної модер-

²⁹ Показник, що характеризує концентрацію національних компаній вздовж ланцюга вартості (індекс широти ланцюгів вартості), враховується у базі даних Світового економічного форуму як компонент для розрахунку індексу глобальної конкурентоспроможності (входить у 11-й суб-індекс — складність бізнесу). Індекс широти ланцюгів вартості (його значення може бути у межах від 1 до 7) формується згідно з результатами спеціалізованого опитування щодо ступеня участі компаній країни глобальних ланцюгах (1 = незначна участь, передусім, пов'язана з окремими етапами, як наприклад, видобуток або нескладна переробка природних ресурсів; 7 = широка участь — присутність впродовж усього ланцюга вартості, наприклад, виробництво, маркетинг, менеджмент, наукові дослідження тощо).

нізації: зворотні та форвардні зв'язки; про-конкурентну реструктуризацію ринку; трансфер технологій; мінімальний ефект масштабу і ефект ринку праці, що включає попит на кваліфікованих працівників і підвищення їх рівня знань і компетенцій. Зворотні зв'язки створюють ефект попиту (високі стандарти якості у провідних компаній) та ефект підтримки (обмін технологіями, авансові платежі тощо). Трансфер технологій підвищує продуктивність національних компаній за допомогою ефектів дифузії (поширення знань у секторі через поставальників), якості та доступності (конкуренція на ринку ресурсів та проміжної продукції)³⁰.

Для країн, що розвиваються, розширення участі у глобальних ланцюгах вартості є пріоритетним завданням, оскільки дає змогу ефективно інтегруватися у світову економічну систему, залучати інвестиції, нарощувати виробництво і покращувати динаміку соціально-економічного розвитку³¹. Реалізація цього напряму передбачає приєднання до глобальних ланцюгів вартості; розширення і зміцнення власних позицій та отримання максимальних переваг від цієї участі з урахуванням збалансованого розвитку країн³². З цією метою уряду та бізнесу належить здійснити низку кроків: ідентифікувати сектори з найвищим рівнем конкурентних переваг; проаналізувати позиціонування експортних товарів/послуг у широкій мережі міжгалузевих виробничих зв'язків; визначити завдання, які створюють найбільшу внутрішню додану вартість або є перспективними для економічного зростання та збалансованого розвитку. Для розширення та зміцнення позицій компаній у глобальних ланцюгах необхідними є перехід до виробництва товарів із вищим рівнем технологічності в існуючому ланцюгу вартості (модернізація продукту), нарощування частки доданої вартості в кінцевому продукті в існуючих завданнях (функціональне оновлення); та перехід у нові глобальні ланцюги з вищими частками доданої вартості (міжсекторальне оновлення). Інвестиції у людський капітал доцільно реалізовувати через практичні знання (співпраця підприємств з університетами у комерціалізації проектів, стимулювання стартапів, інноваційних моделей бізнесу); сприяння соціальній модернізації (забезпечення мобільності працівників, підвищення стандартів та якості життя, покращення рівня соціального захисту); забезпечення справедливого розподілу можливостей і результатів (доступність освіти та створення умов для високої соціальної мобільності).

³⁰Hernández V., Pedersen T. Global value chain configuration: A review and research agenda // *Business Research Quarterly*. — 2017. — № 20(2). — P. 137–150.

³¹Шевчук, В., Атаманчук, З., Черкас, Н. Монетарні ефекти платіжного балансу і ремонетизація української економіки // *Стратегічні пріоритети*. — 2007. — № 3. — С. 67–75.

³²West J. Getting Better Value Out of Global Value Chains // *In Asian Century... on a Knife-edge*. Palgrave Macmillan, Singapore. — 2018. — P. 91–123.

Глобальна мережевізація в економічному зростанні та конкурентоспроможності економіки України

Важливим завданням уряду України має стати підтримка зусиль національних компаній для переміщення вгору глобальними ланцюгами у напрямі позицій із вищою часткою доданої вартості. З огляду на досвід країн ЄС щодо підтримки менш розвинених регіонів із застосуванням принципів «смарт»-спеціалізації, уряду доцільно визначити мультиплікативні ефекти з точки зору доданої вартості від можливої модернізації найбільших компаній України. Зокрема, слід стимулювати аграрні холдинги до експорту продукції із високими якісними характеристиками у напрямі освоєння вищих цінних сегментів, наприклад органічної продукції, що закладе передумови для поступового становлення високотехнологічних секторів (зокрема, нутрицевтика та біофармацевтика). В Україні лише незначна частка вітчизняних компаній контролює власні ланцюги вартості та/або інтегрується до міжнародних виробничих мереж з національними технологіями, інноваціями і брендами. Переважно відбувається офшоринг виробництв і надання послуг для внутрішнього ринку, а виробничі процеси залишаються у межах контролю міжнародної компанії, яка розширює глобальний ланцюг вартості. В українському контексті конкурентні переваги створює низька заробітна плата та відносна доступність кваліфікованої робочої сили³³, однак часто ці чинники нівелюються адміністративними перепонами і слабкістю державних інституцій, які не здатні забезпечувати правове поле, продуктивне бізнес-середовище та необхідні умови приваблення інвестицій.

Для планування дій уряду щодо приєднання та посилення позицій країни у глобальних виробничих мережах і ланцюгах вартості важливо є об'єктивна оцінка вихідного економічного потенціалу та використання статистики торгівлі на основі доданої вартості, що дозволяє прослідкувати динаміку торгівлі завданнями. Україні важливо приєднатися до міжнародних ініціатив і забезпечити включення показників системи національних рахунків у міжнародні бази даних «витрати-випуск» (зокрема COT-OECD і WIOD — World Input-Output Database).

У сучасних умовах для українських компаній з точки зору економічної доцільності та технологічної спроможності реалістичними стратегіями освоєння сегментів із вищою часткою доданої вартості є бренд-менеджмент (зокрема прав інтелектуальної власності) або контроль над інтерфейсом споживачів/користувачів програмних продуктів. У випадку промислового виробництва — управління критично-

³³ Cherkas N. Technological Exports and the Dynamics of Ukraine's Economic Growth // *International Economic Policy*. — 2006. — № 4. — P. 5–28.

важливою для кінцевого виробництва ланкою глобального ланцюга. В умовах глобального переходу до Індустрії 4.0. та цифрової економіки розвинений сектор інформаційних технологій України слугуватиме потужним чинником підвищення ефективності та економічної модернізації виробництва. Зокрема, для підвищення ефективності застосування кваліфікованого людського потенціалу перспективним напрямом є стимулювання підприємництва та підтримка ініціатив МСП. До завдань уряду належить створення ефективної системи комунікацій між підприємствами для полегшення ідентифікації потенційних партнерів; надання консультаційних та навчальних послуг і сприяння фінансуванню ланцюгів постачання шляхом безпосереднього субсидування, або у взаємодії з банками і страховими компаніями забезпечення державних гарантій і розподілу ризиків. Інтеграція у технологічні мережі європейської промисловості дозволяє підсилити тенденцію до покращення сальдо експорту-імпорту, яке абсолютно необхідне для зміцнення грошової одиниці, що запобігатиме еміграції кваліфікованої робочої сили.

Приєднання до глобальних ланцюгів вартості вимагає поєднання сприятливих для бізнесу чинників: належного рівня заробітної плати, високої продуктивності праці, помірної інфляції, якості бізнес-середовища, низького рівня політичного та економічного ризику, ефективних нормативно-правових та податкових регуляторів, розвитку технологій, кластерних ефектів, якості цифрової передачі даних, економії від масштабу. Для стимулювання інноваційного підприємництва доцільним є цільове використання фіскальних інструментів (спеціальні податкові пільги, податкові кредити або знижені ставки податків на випуск інноваційної продукції тощо). Роль держави полягає, передусім, у максимальному спрощенні адміністрування, організації відповідної сучасної інфраструктури та сприятливого для інновацій інституційного середовища.

Висновки

Стрімкий розвиток інформаційних технологій, пришвидшення динаміки міжнародного руху товарів, послуг, капіталів, фрагментація виробництва, торгівлі та споживання призвели до виникнення глобальних виробничих мереж і ланцюгів вартості, в яких окремі компанії, регіони чи країни спеціалізуються на виконанні специфічних операцій, а ТНК переходять до аутсорсингу значної частини процесів створення продуктів чи надання послуг. Міжнародна конкурентоспроможність компаній і країн починає детермінуватись не лише обсягом і технологічною структурою виробництва чи експорту, а створенням вищої частки доданої вартості у глобальних ланцюгах. Еволюцію

концепції глобальної мережевізації відображають теорії глобальних виробничих мереж, орієнтованих на локальні та глобальні виміри інституціоналізації, корпоратизації та технологізації та цифровізації.

Близько половини вартості експорту надходить із зовнішніх джерел, що координуються регіональними/ глобальними мережами виробництва. Фундаментальним аналітичним індикатором для національних економік та їх окремих секторів є двокомпонентний «індекс участі у глобальних ланцюгах вартості». Низькі показники участі у глобальних ланцюгах характерні для країн, що розвиваються та країн-експортерів сировинних товарів із низьким рівнем внутрішньої доданої вартості, що підтверджено секторальним аналізом сільського господарства, природних ресурсів, бізнес-послуг, електричного і оптичного обладнання.

Ефективна макроекономічна політика та сприятливе бізнес-середовище формують умови для міжнародної конкурентоспроможності країн і регіонів та забезпечення їх збалансованого зростання за рахунок високої частки доданої вартості. Вона асоціюється насамперед з якістю людського капіталу, міцною грошовою одиницею, бюджетною дисципліною та прозорістю роботи державних інституцій, що підтвердив панельний аналіз впливу основних макроекономічних показників на додану вартість і глобальну конкурентоспроможність високорозвинених, середземноморських і східноєвропейських країн.

Ефективна інтеграція країн до глобальних ланцюгів вартості забезпечується цілеспрямованою політикою входження до виробничих мереж шляхами розвитку кластерів, індустріальних та наукових парків, вільних економічних зон та інших інноваційних конкурентних просторів, залучення технологічних іноземних інвесторів, допомоги національним компаніям у пошуку торговельних партнерів та технологій, покращення інфраструктури, логістики тощо. Для розширення та зміцнення власних мережевих позицій пріоритетами є максимізація абсорбційного потенціалу, стимулювання інновацій та розвиток технологічних компетенцій, відповідність стандартизації товарів і бізнес-процесів. Отримання максимальних переваг від участі у глобальних ланцюгах з урахуванням збалансованого розвитку країни передбачає високу продуктивність, справедливий розподіл можливостей і результатів від діяльності у виробничих мережах, сприяння соціальній модернізації та екологізації у парадигмі сталого розвитку.

Основними напрямами державної політики інтеграції вітчизняного бізнесу в глобальні виробничі мережі виступають: реалізація науково-технологічного та інноваційного потенціалу, мобілізація людського та інтелектуального капіталу, цифрова трансформація бізнесу, міжнародна гармонізація законодавства, інституційна стабільність, захист прав власності, забезпечення прозорості адміністрування, дійова антикоруп-

пційна діяльність, конструктивний діалог та стратегічне партнерство влади і великих компаній, технологічна та організаційна модернізація виробничої, транспортно-логістичної та соціальної інфраструктури, євроінтеграційний розвиток України, участь у регіональних і субрегіональних об'єднаннях країн.

Список літератури

1. *Antoniuk L., Cherkas N.* Macro level analysis of factors contributing to value added: technological changes in European countries // *Problems and Perspectives in Management*. — 2018. — №16(4). — С. 417–428.
2. *Apple's Supplier Responsibility*. URL: <https://www.apple.com/supplier-responsibility>.
3. *Baldwin R.* *The Great Convergence* // Harvard University Press. — 2016. — 329 p.
4. *Ceglowski J.* Assessing export competitiveness through the lens of value added // *The World Economy*. — 2017. — № 40(2). — P. 275–296.
5. *Cherkas N.* Technological Exports and the Dynamics of Ukraine's Economic Growth // *International Economic Policy*. — 2006. — № 4. — P. 5–28.
6. *Cingolani I., Iapadre L., Tajoli L.* International production networks and the world trade structure // *International Economics*. — 2018. — № 153. — P. 11–33.
7. *Coe N.M., Yeung H.W.C.* *Global production networks: Theorizing economic development in an interconnected world* // Oxford University Press. — 2015. — 266 p.
8. *Dicken P., Kelly P.F., Olds K., Wai-Chung Yeung H.* Chains and networks, territories and scales: towards a relational framework for analysing the global economy // *Global networks*. — 2001. — № 1(2). — P. 89–112.
9. *Ernst D., Center E.W.* Beyond Value Capture—Exploring Innovation Gains from Global Networks // *Megaregionalism 2.0: Trade And Innovation Within Global Networks*. — 2018. — № 67. — 55 p.
10. *Frohm E., Gunnella V.* Sectoral interlinkages in global value chains: spillovers and network effects // *ECB Working Paper*. — 2017. — No. 2064. — 38 p.
11. *Global Value Chain Development Report* // International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank. — 2017. — 190 p.
12. *Hernandez V., Pedersen T.* Global value chain configuration: A review and research agenda // *Business Research Quarterly*. — 2017. — № 20(2). — P. 137–150.
13. *Horner R., Nadvi K.* Global value chains and the rise of the Global South: unpacking twenty-first century polycentric trade // *Global Networks*. — 2018. — №18(2). — P. 207–237.
14. *Johnson R.C., Noguera G.* A Portrait of Trade in Value-Added over Four Decades // *Review of Economics and Statistics*. — 2017. — № 99(5). — P. 896–911.
15. *Koopman R., Wang Z., Wei S.J.* Tracing value-added and double counting in gross exports // *The American Economic Review*. — 2014. — № 104(2). — P. 459–494.

16. *Nielsen P.B.* The puzzle of measuring global value chains – The business statistics perspective // *International Economics*. – 2018. – № 153. – P. 69–79.
17. *OECD – WTO Trade in Value-Added (TiVA) initiative*. URL: <http://www.oecd.org/sti/ind/measuringtradeinvalue-addedanoecd-wtojointinitiative.htm>.
18. *Riaz M.F., Cherkas N., Leitzo J.* Corruption and Innovation: Mixed Evidences on bidirectional Causality // *Journal of Applied Economic Sciences*. – 2018. – Vol. XIII, Issue 2(56). – P. 378–384.
19. *UNCTAD Statistics Data Centre. «International trade»*. URL: <http://unctadstat.unctad.org>.
20. *West J.* Getting Better Value Out of Global Value Chains // *In Asian Century... on a Knife-edge*. Palgrave Macmillan, Singapore. – 2018. – P. 91–123.
21. *WIOD, World Input-Output Database*. URL: <http://www.wiod.org>
22. *Черкас Н.І.* Вплив обмінного курсу та імпорту на динаміку структури експорту України // *Економіка і прогнозування*. – 2013. – №2. – С. 128–139.
23. *Черкас Н.І.* Трансформаційний вплив Індустрії 4.0 на глобальні мережі виробництва та ланцюги вартості // *Економіка промисловості*. – 2018. – № 1(81). – С. 5–20.
24. *Шевчук, В., Атаманчук, З., Черкас, Н.* Монетарні ефекти платіжного балансу і ремонетизація української економіки // *Стратегічні пріоритети*. – 2007. – № 3. – С. 67–75.
25. *The World Economic Forum* URL: <https://www.weforum.org>

Стаття надійшла до редакції 12.08.2019.